

Makale Künyesi (Araştırma): Güngör, S. (2024). Döngüsel anlam tanımlamasının aşılması: Anna Wierzbicka ve semantik yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 946-965.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1532957>

DÖNGÜSEL ANLAM TANIMLAMASININ AŞILMASI: ANNA WIERZBICKA VE SEMANTİK YAKLAŞIMI¹

Selim GÜNGÖR²

ÖZET

Semantik araştırmaların en temel sorusu anlamın ne olduğudur. Sözcük anlamının tanımlanması sırasında karşılaşılan en büyük sorunsallardan biri ise döngüsellik veya döngüsel anlam tanımlamalarıdır. Çünkü döngüsellik herhangi bir anlamın, eş-yakın anlamlılık içeren başka bir sözcük aracılığıyla tanımlanmasıdır. Buna göre, döngüsel anlam tanımlamaları aslında bir yer değiştirme işlemidir; bu da sözcük anlamlarının tanımlanmasında bir kısır döngüye neden olur. Dolayısıyla döngüsel anlam tanımlamaları anlama dair hiçbir açıklama içermemekle kalmaz; aynı zamanda eş-yakın anlamlı sözcükler arasındaki farka ilişkin bilgi sunmakta da yetersiz kalır. Sözlükçülük açısından ise döngüsellik, yapılacak ek açıklamalarla bir tanımlama yöntemi sayılır. Üstelik, sözlükçülük alanında döngüsellikten kaçınmanın mümkün olmadığı da belirtilir. Yine de yerine ikâme yoluyla bir anlamın tanımlanması, semantikçilerce eleştirilmektedir. Anlam sorununa bağlı olarak döngüsellik çıkmazlarına eleştiri getiren birkaç saygın semantikçi sayılabilir: Wierzbicka, Apresyan. Wierzbicka için döngüsel anlam tanımlamaları büyük bir anlam sorunu barındırır. Döngüsellik içeren tanımlarda, tanımlamaların bir aldatmacadan ibaret olduğunu söyleyen Wierzbicka, kısır döngüden kurtulmanın yolunu semantik ilkler temelinde yapılacak bir yorumlamada bulur. Anlamsal olarak daha alt bir ayrıştırmaya indirgenemeyen ve tanımlanamayan semantik ilkler temelinde yapılacak bir yorumlama-açıklama, anlamsal olarak en basit düzeydeki sınırlı sayılı sözcük birimleri ile gerçekleştirilir. Gerçekleştirilen açıklama işlemi, Doğal Semantik Üstdil terimiyle adlandırılır. Wierzbicka'nın karmaşık anlamları daha basit anlama indirgeyici yaklaşımı, döngüsellikten kaçınmanın olası yollarını göstermekte oldukça başarılıdır. Bu doğrultuda makale, döngüsellik, döngüsellğe getirilen eleştiri ve Wierzbicka'nın kuramının tanıtılmasıyla Türkçe sözlüklerde görülen döngüsellik ve döngüsellğin aşılması çerçevesinde kurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Döngüsellik, tanımlama, anlam, sözlükçülük, semantik ilkler, doğal semantik üstdil, Wierzbicka.

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünce, 17.05.2024 tarihinde düzenlenen *Türkçenin Varlığı için 11. Türkoloji Günü* toplantısında sunulan araştırmanın geliştirilmiş biçimidir.

² Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çuvaş Türk Lehçesi ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Arş. Gör. sgungorr61@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9161-6614>

GİRİŞ

Bir sözcük veya ifadenin anlamının tanımlanması, yaşamın her alanında formal ya da informal eğitim yollarıyla açığa çıkar. Bireyin ilk çocukluk dönemiyle birlikte kavram edinmeye başlamasıyla aile ve çevresine yönelttiği “... ne demek?” tarzı soru veya sorular, anlamın ne olduğuna yönelik ilk sorulardır. Daha sonra örgün eğitim süreci içinde anlamını bilmediği veya daha önce duymadığı sözcüklerin kavranması, hep bu ilk çocukluk dönemi sorularının benzeri olacaktır.

Birey işlem öncesi dönemde (2-6 yaş arası) anlamını bilmediği kavramlara yönelik sorularının yanıtlarını aile, çevre, okul, öğretmen veya duyduklarından elde eder. Kavram ediniminde ilk yıllarda ailenin önemi ortadayken sonraki birkaç yıl içinde okul, çocuğun sözcük anlamlarını kavramlaştırmasında en büyük yeri doldurur. Bu bağlamda çocuğun temel eğitim aldığı eğitim kurumlarında öğretim programları, anlamın bağlamdan yola çıkılarak sezilmesi-sezdirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (MEB, 2018, s. 19-24; MEB, 2019, s. 31-48)³. Sözcük anlamının yalıtılmış biçimde değil de bağlam içinde değerlendirilmesi, anlamın tekdüze sabit bir ifade olmadığı ve yer aldığı sözcüklere göre biçimlendiğinin bir yansımasıdır.

Sözcük anlamının bilinmediği durumlarda, anlam bağlamdan çıkarılabilirken, anlamın bağlamdan çıkarılmadığı bazı durumlarda tanımlama, açıklama veya sözlüğe başvurmak gerekmektedir. Sözcüğün anlamının belirlenmesinde izlenen bu yollarda sözcük tanımının, çoğu durumda eş-yakın anlamlı bir sözcük ile yapıldığı görülür. Bu durum, **X** sözcüğünü **Y** ile tanımlarken, **Y** sözcüğünü de **X** ile tanımlama biçimiyle formüle edilecek tanımlamaların görülmesine yol açar. Böylece sözcüğün birinin diğeriyle açıklanmasından kaynaklı *döngüsellik* veya *döngüsel anlam tanımlamaları* oluşur.

1. Döngüsellik/Döngüsel Anlam Tanımlaması/Kısırdöngü

Kısaca sözcük anlamının kısırdöngüye neden olacak tarzda ifade edilmesi olan döngüsellik yukarıda anıldığı üzere -bilinçli veya bilinçsiz- yalnızca semantikçi veya sözlükçünün karşılaştığı bir durum olmayıp hemen herkesin günlük hayatında karşılaştığı bir durumdur. Sözcük anlamına ilişkin tanımlamalar her yaşta farklı araçlarla gerçekleşir. Söz konusu tanımlamalar gerek çocuğun anadilini edinme sürecinde aile çevresince gerek sonraki -formal veya informal- eğitim yaşamında sözlük, akran ve öğretmenlerce gerekse de ilerleyen yaşlarında -uzmanlık gerektirmeyecek ölçüde- çevresince sözcük anlamının tanımlanması söz konusu olur. Ancak konu bilim çerçevesi içinde tartışılacağından sözlükbilim açısından döngüsellik ne demek olduğu açıklanmalıdır.

³ Örgün eğitim sistemi içinde, öğretim programlarımızda yapılan en son değişiklik, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli adıyla tanıtılmıştır. Son yapılan değişikliklerle birlikte öğretim programlarımızda Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı dersine ilişkin kazanımlarda anlamın bağlamdan yola çıkılarak sezdirilip buldurulması ve kaynaklardan denetlenmesi yolu değiştirilmemiştir. bk. (MEB-TDE, 2024, ss. 8-20-22-25-27-40-43-44-46-56-59).

Döngüsellik, sözlükçülük içinde bir tanımlama yöntemi olarak görülür⁴. Bir sözcüğün anlamının tanımlanması, sözlükçülük açısından sorun olmasa da semantik açıdan anlamın gerçekte ne olduğu sorununu doğurur. Anlamın gerçekte ne olduğuna yönelik beliren bu sorunsal ile tanımlama sözlükçülükten çok, semantiğin alanına da girer. Anlam sorunu ve tanımlamanın her iki alana yönelmesi sözlükçülük ve semantiğin birbirinden bütünüyle ayrılamayacağını gösterir.

Sözlükbilimde döngüsellik iki türünden söz edilir. Bu araştırmanın üzerinde durduğu döngüsellik⁵, genellikle bir sözlük tanımında görülen **X** sözcüğünün tanımlanmasında eş-yakın anlamlılık içeren **Y** sözcüğüyle; **Y** sözcüğünün de eş-yakın anlamlılık içeren **X** sözcüğü ile *tanımlanması* ifade eder (Zgusta, 1971, s. 261; Wierzbicka, 1996, s. 48; Landau, 2001, s. 157). Araştırmacıların, maddebaşlarında döngüsellik eş-yakın anlamlı birimlerle tanımlanmasında konuyla ilgili verdiği örnekler, döngüsellik daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir:

to sleep – ‘to be a asleep’

asleep – sleeping

Bu tür döngüsel tanımlamalar basit ve zor sözcüklerle⁶ tanımlamanın bir yöntemini içermekle birlikte genel sözlükçülük alanında başvurulan bir yöntemdir. Ancak, görüldüğü üzere tanımlar döngüsellik içermekle kalmaz aynı zamanda anlamsal düzeyde basitten karmaşığa, açıktan kapalıya geçişin de örneklerini sergiler. Açıktan kapalıya geçiş bir anlam sorunu olarak belirlediğinde ise döngüsellik çok da yararlı bir yol olmadığı anlaşılır. Çünkü bir sözlükte maddebaşı olan girdinin en temel amacı, okuyucu için sözcüğün ne anlama geldiğini ortaya koymak; bilinmeyen bir sözcüğü bilinir kılmaksa, döngüsellik veya döngüsel anlam tanımlamalarında anlamın kesin biçimde

⁴ Bir tanımlama yöntemi olarak sözlükçülükte döngüsel tanımlar, eş-yakın anlamlılarla tanımlama yöntemi altında değerlendirilir. Sözlükçülükte tanımlama yöntemi için Gökter Gençer ve Yavuzarslan (2020)’de **4. eşanlamlılarla tanımlama** başlıklı bölüme bakılabilir.

⁵ Döngüsellik diğer bir türü, maddebaşının kendisinden türeyen aynı sözcük veya aynı sözcüğün *lemmaları* ile tanımlanmasıdır. Bu durum Landau’ca şöyle tanımlanır: *Sözlükte maddebaşı olan girdinin kendisinden türemiş sözcüğün tanımlanmasında kullanıldığı durum: fear – the state of being fearful korku – korkma durumu* (Landau, 2001, s. 158). Aynı sözcük ailesine bağlı oluşan döngüsellik, Türkçe Sözlük’te belli bir tanımlama formül yöntemi oluşturacak biçimde kullanıldığı üzerinde Gökter Gençer (2018, s. 82) durmuştur.

⁶ *Basit ve zor sözcük* terimleri sözlükçülükte, sırasıyla genel dil konuşurlarının büyük çoğunluğunca bilinen ve genel dil konuşurlarınca bilinmeyen sözcükleri ifade eden terimlerdir. Türkçenin dil devrimi ile eskimiş ve kullanımdan düşmüş, köken açısından Türkçe olmayan belli bir eğitim aracılığıyla edinilen sözcükler, “zor sözcük” terimiyle nitelenebilir. Diğer yandan sözlükçülükteki “zor sözcük” terimi, Wierzbicka’nın “karmaşık-girişik anlam” terimiyle karıştırılabilir de Wierzbicka’nın terimleri semantik ilkler temelinde anlaşılmalıdır. Yani dilin bütün konuşurları tarafından bilinen bir anlam (basit sözcük) yine de karmaşık olabilir. Bu noktada temel ölçüt anlamın indirgenebilme durumudur.

ortaya konamadığı ortadadır. Tersine, bilinmeyen bir sözcüğü daha da bilinmeyen bir kavramla tanımlamak değildir. Özellikle konuya yoğun ilgi gösteren Wierzbicka'nın semantik kuramında, anlamın ne olduğu sorunu çevresinde, döngüsellik çıkmazları üzerinde çokça durulur.

Sözlükçülükte ise döngüsellik, maddebaşı tanımlarının açıklanmasında sözlükçünün yaşadığı güçlüklerden biri olarak görülürse de Wierzbicka'daki kadar büyük bir sorun olarak görülmez. Üstelik döngüsellikten kaçınmanın da mümkün olmadığı savunulur (Burkhanov, 1998, s. 35; Landau, 2001, s. 157; Kay, 2000, s. 59). Wierzbicka'da ve dolayısıyla semantik yaklaşımında döngüsellik aşılacaklarına dair sözlükçülerin ifadelerinin, bir aldatmacadan ibaret olduğu üzerinde durularak döngüsel tanımlamaların semantiğin temel sorusu, *anlamın ne olduğu* sorunuyla ilişkili olduğuna değinir (Wierzbicka, 1996, s. 274).

1.1. Wierzbicka ve Döngüsellik Eleştirisi

Döngüsellik sözlükçü açısından bir sözlükte oldukça kabul edilebilir ve sıradan kullanıcıyı asla rahatsız etmeyecek bir durum olduğu ve döngüsel anlam tanımlamalarının haklı gösterilmeye çalışıldığını söyleyen Wierzbicka⁷, döngüsellik sözlükçüler tarafından yalnızca teorik semantikçileri rahatsız edebilecek bir olgu olarak gösterilmeye çalışıldığını, belirtir. Ancak ona göre döngüsellik, *bozuk bir plak gibi başa saran biçimde* devam ettiğinde can sıkıya başlar. Nitekim döngüsel anlam tanımlamalarında her bir tanımın yeni sorular üreteceğini, bu yeni soruların da bizi hem daha başka sorulara yönlendirirken hem de başlangıç noktasına geri getireceğini ifade eder (Wierzbicka, 1996, s. 274-276). Gerçekten de Wierzbicka sözlüklerde görülen döngüsel anlam tanımlamalarına getirdiği eleştiriler noktasında haklıdır. Çünkü, döngüsellik, sözlükçülük açısından aşılabilir ve rahatsızlık vermeyen bir durum olarak görülürse de *anlamın ne olduğu* söz konusu olduğunda sorun yaratmaktadır. Bilinmeyen bir sözcük ile bilinen bir diğer sözcüğün yer değiştirilmesi ile anlam açıklamasının gerçekleştirildiği düşünülse de bunun bir sözcük anlamı üzerine açıklama olmadığına Apresyan da katılmaktadır (Apresyan 2000, 218). Şöyle ki döngüsellik doğal olarak bir eş-yakın anlamlılık tanımlaması barındırır. Bu tür karşılık verilerek yapılan tanımlama yollarında eş-yakın anlamlı sözcük dizilerinde tek bir sözcükte görülen anlamların birbirinden ayrıldığı noktanın neresi olduğu sorulduğunda, döngüsel anlam tanımlamaları sessizliğe bürünür.

⁷ Sözlükçülükte döngüsellik veya döngüsel anlam tanımlamalarından kaçınılmayıp maddebaşlarında döngüsellik içeren tanımlamaların yapılmasında bir sakınca görülmez. Üstelik genel sözlükçülük alanında döngüsellik yarar sağladığı, bir tanımda basit sözcüklerin zor sözcüklerle açıklanmaktansa döngüsellik içeren tanımlamaların kullanılmasının uygun olduğu görüşü hakimdir. Çünkü kişinin zor bir sözcüğü bilmektense döngüsellik içeren basit sözcüğü bilmesinin daha olası olduğu belirtilir. Genel sözlükbilimde döngüsellik yeğ tutulması bilinmekle birlikte, konunun, bu çalışmanın sınırları dışına taşmasından dolayı burada döngüsellik ilgilendiren diğer ayrıntılara girilmemiştir; konu semantik perspektiften tartışılmıştır.

Sözlük tanımlarında yer alan döngüsel anlam tanımlamalarının kandırmaca olduğu kanısındaki Wierzbicka (1996, s. 250-251), tanımlarda yer alan ve döngüsellik gösteren maddebaşlarında sözcük anlamında yer alan *değişmez anlamın* (invariant meaning) ne olduğunun belirtilmediği sürece döngüsel anlam tanımlamalarındaki yakından ilişkili olan karşılıkların veya alt anlamların (sense), birbirlerinden nasıl ve ne şekilde farklılaştığını ortaya koyamayacağı düşüncesindedir. Dolayısıyla döngüsellik içeren tanımlamaların tanımında değişmez anlamın verilmeyişinden ötürü, sözlük tanımlamalarının yetersiz kalacaktır. Bu noktada Wierzbicka'nın sözünü ettiği semantik değişmez kavramı (*semantic invariant*) prototip teorideki çekirdek-öz anlam ile benzerlik gösterir⁸.

Wierzbicka, semantik değişmez kavramını açıklamak için bilimsel varsayım örneğinden yola çıkar. Ona göre dilsel bir tanım belirli bir sözcükte kodlanmış kavram hakkında bilimsel bir varsayımdan farksızdır. Tıpkı diğer bilimsel varsayımlarda olduğu gibi, dilsel bir tanımın da doğruluğu kanıtlanamaz ancak sınanabilir ve yanlışlığı kanıtlanabilir. Yanlışlığın kanıtlanması durumunda da ya büsbütün terk edilir ya da dönüştürülüp düzeltilebilir. Bu benzerlikten hareketle, bir kavram doğrudan bir gözlem olanağından yoksunken sözcüğün kullanımında belirtileri gözlemlenebilir. Buna göre dilsel bir tanım, sözcüğün kullanım alanına bakılarak sınanabilir. Sözcüğün kullanım alanı ise oldukça geniş olabilir. Ancak kullanım alanı, kavramın farklı bileşenleri tarafından belirlenen sınırlara da sahip olacaktır. Kavramın bileşenlerini belirleyen değişebilir ve değişmez olan sözcüğün kullanım alanlarıdır (Wierzbicka, 1996, s. 240-241). Bu anlayış da Wierzbicka'yı bir tanımın amacının, sözcük kullanımının değişmez açılarını yani semantik değişmezlerini yakalamak olduğu düşüncesine götürür.

Wierzbicka için bir tanımlamada olması gereken en temel nitelik, karmaşık ve kapalı olan anlamdan görece basit ve açık olan anlama doğru gerçekleştirilen indirgeyici yorumlama yöntemidir (Wierzbicka, 2001, s. 6). İndirgeyici yorumlama yöntemi her bir anlamın temelinde, en basit kavramların ifade edildiği semantik değişmez kavramına işaret eder. Bu açıdan, Wierzbicka'nın semantik değişmez kavramı dilin sözvarlığında yer alan sözcüklerin her birinin üzerine kurulduğu daha basit ve indirgenemez düzeyde basit kavramlardan oluşur. Bu kavramların yer aldığı yapı semantik ilkler adı altında dildeki bütün karmaşık-girişik anlamların altında yer alarak semantik değişmezler üzerine kurulmayı gerektirir.

Semantik ilkler olmaksızın yapılan bütün anlam tanımlamalarının büyük olasılıkla döngüsellik taşıyacağı, dolayısıyla da bu tanımlamaların kendi içinde kısır döngü

⁸ Wierzbicka'nın *semantic invariants* ve *invariant meaning* kavramları çağdaş çokanlamlılık kuramlarında anlamın tek bir öz-çekirdek anlamdan geliştiği yaklaşımlarıyla örtüşür. Özellikle Geeraerts'in (1997) artzamanlı semantiği Bilişsel Semantik ile birleştirmesiyle çokanlamlılığın nasıl geliştiğini açıklamaya çalıştığı kuramı, Fillmore'un fiillerin açıklanmasına yönelik geliştirdiği Çevrçeve Semantiği (Güngör, 2021) ile Sweetser (1990) ve Traugott & Dasher (2004) semantik değişmedeki düzenliklerin anlaşılmasında çokanlamlılığın rolü birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir.

oluşturacağı ortadır. Nitekim döngü içindeki tanımlamalardaki anlam sorunu, gerçekte anlamın araştırılmasını gerektiren diğer yandan da bilinmeyenleri bilinenlere, kapalıyı açığa, anlaşılması zor olanı açıkça ortada olana indirgemek zorundadır (Wierzbicka, 1996, s. 11). Wierzbicka, ancak bu şekilde döngüsellikle başa çıkılabileceği inancındadır.

2. Wierzbicka, Semantik İlkler (Semantic Primes) ve Doğal Semantik Üstdil (DSÜ=NSM)

Anlam ve anlamın ne olduğu semantiğin başlıca sorunudur. Semantik açıdan dil anlamı kodlayan bir cihazdır ve her dilin, anlamı kodlamada farklı araçları bulunur. Semantik içinde geliştirilen birçok kuramın konuyu ele alış biçimi farklı⁹ olsa da Wierzbicka'nın semantik yaklaşımına temel olan düşünceye göre anlamın dilde ne

⁹ Anlamın çözümlenmesi dilbilimde benimsenen bakış açılarıyla birlikte gelişme gösterir. Yapısalcılık dilbilimini derinden etkilerken semantikteki etkileri alan teorisinde görülür. Alan kuramı *değer* kavramı çevresinde bir sözcüğün değerinin yalnızca komşu ve *karşıtlık hâlinde* bulunduğu sözcüklerin diğer sözcüğe bağıntısıyla tanımlanabilir olduğu, sözcük anlamının tek başına var olmayıp alan içindeki diğer sözcüklerle ilişkisiyle var olduğunu ortaya koyan görüştür (Lyons, 1977, s. 251; Goddard, 1998, s. 43). Karşıtlık ilkesi, sözcüklerin birbirleriyle kurduğu karşıtlık temelindeki anlam ilişkileriyle sözcüğün anlamını biçimlendirdiğini ifade eder. Karşıtlıklıklarda önemli olan sınırlardır. Dildeki anlamca yakın olan sözcüklerin birbirlerinin yerini tutmadığı ve aksine anlamca birbirlerini tamamladığı ve böylece kendilerine özgü olan anlamları sınırlandırıp belirginleştirdiği teorisinin dayanaklarından biridir (Sesli, 1968, s. 2). Buna göre sözcüğün anlam içeriği, bir sözcüğün anlamca eş-yakın anlama sahip sözcüklerin oluşturduğu alan yardımıyla belirlenirken (Sesli, 1968, s. 5), sözcüğün anlamı alan içindeki diğer bütün sözcüklerle olası ilişkilerinin toplamı olacaktır. Bu anlayışla geliştirilen anlam çözümlenmesinde, aynı bir alan içinde yer alan ilişkili sözcüklerin unsurları karşıtlık ilişkileri sonucu değer kazanır.

Alan teorisinin daha ileri bir araştırma yöntemi, aynı alan içindeki sözcüklerin iç ilişkilerinin daha ayrıntılı betimlenebilmesi amacıyla oluşturulan bileşen çözümlenmesidir (*componential analysis*). Bu yaklaşım yapısalcı fonolojinin fonem olma koşulunun temel koşulu olan karşıtlık-zıtlık oluşturma, ayırt edici olma ilkesinden esinlenilerek semantik alanına uyarlanmasıyla geliştirilmiştir. Örneğin *çocuk* alanı kız ve oğlan olarak iki sözcükbirimden oluşmaktayken, alan içindeki iç ilişkilerde Kız = +insan, +genç, -eril; Oğlan = +insan, +genç, +eril biçiminde anlamın bileşen çözümlenmesine gidilmiştir. Bu durumda kız ve oğlan arasındaki ayrımın cinsiyette yer aldığı görülür.

Yapısalcı semantikte kullanılan bileşen çözümlenmesi, Katz ve Fodor'un çalışmasında aynı leksikal alandaki sözcük dizilerinin karşıtlık ilkesine göre çözümlenmesini yapmayıp, tek bir sözcüğün bileşenlerine dayalı olarak çözümlenen farklı anlamlarının örüntülerini sunacaktır (Geeraerts, 2010, s. 102). Üretici sözdizimin Semantik alanına uygulanmasıyla konuşurun karşılaştığı her yeni tümcenin anlamını anlama yeteneğini yerine getirebilmesi için gerekli olan her türlü bilgiyi hesaba katması gerektiği (Katz, 1970, s. 183) anlayışıyla geliştirilmiş çokanlamlı/eşadlı bir sözcüğün tümce düzeyine çıktığında sözcüğün hangi anlamda kullanıldığının seçim yollarının belirlenmesi için anlam bileşenlerinin iki türü arasında ayırım yapılmıştır: *markers* ve *distinguishers*. Ancak daha sonra üretici gramere semantiğin entegre edilmesi çalışmalarında Ray Jackendoff'un kavramsal semantik yaklaşımı uyarlanmıştır.

şekilde kodlandığını açığa çıkarmak temel amaçtır. Wierzbicka'nın semantik yaklaşımında anlam sorununu anlayabilmek için ilkin karmaşıklık veya karmaşık anlamlar (*complexity – complex meaning*) ne anlatılmak istendiğinin anlaşılması gerekir.

Wierzbicka'nın semantik yaklaşımındaki karmaşıklık ve basitlik anlayışı şudur: Bir biçimin karmaşıklığı, o biçimin basit biçiminden uzaklaşmasıdır. Dilde kodlanmış kimi anlamlar daha basit anlamlar içine indirgenemez düzeyde olduğu görülür. Ancak dillerde kodlanmış çoğu kavram ise, kendilerinden başka daha basit birimler açısından indirgenebilirlik oranında karmaşıktır. Öyleyse bir sözcüğün anlamını ortaya koymak, sözcükte kodlanmış daha basit kavramların yapılandırılmasını açığa çıkararak yapılmalıdır (Wierzbicka, 1991, s. 78). Anlamın böylesine bir kavrayışla ele alınması, karmaşık olan dünyaya sade ve yalın durumdaki bilişin uyarlanıp uygulanmasıyla gerçekleşir. Zihnimizde basit biçimde yer alan kavramlar, dünyadaki karmaşıklıkla karşı karşıya kaldığında ayrıntılandırılıp karmaşılaştırılır. Dünyanın dilde yansımaları bulunmasıyla da dil, sınırlı yapıda bilgi ile karmaşık olan dünyayı açıklar. Bundan dolayı insan bilişi, anlam dizisi içerisinde semantik karmaşıklıkla örgütlenmiştir. Örneğin, bir kimsenin *söz vermek* ya da *ihbar etmek* kavramlarını anlayabilmesi için öncelikle bu kavramların üzerine kurulduğu *söylemek* kavramını anlaması gerekir (Wierzbicka, 1996, s. 10-11). Diğer yandan *söylemek* eylemi semantik değişmez olması açısından daha basit olup, üzerine kurulan karmaşık anlamdaki *söz vermek* ve *ihbar etmek* eylemlerinin semantik değişmezidir.

Wierzbicka'nın anlamı ele alışı kısaca belirtildikten sonra *anlamın ne olduğu* sorununun, semantik ilklerle çözülmesine girilir. Bilinmeyenlerin bilinenlere indirgenmesi, her bir karmaşık yapının içinde daha ilkel semantik birimlerin bulunduğu anlayışı, Wierzbicka'nın anlam sorununa yanıt verecektir. Dildeki bütün sözcüklerin birimlerinin temelinde sınırlı sayıda, kendilerinin tanımlanamadığı ve daha basite indirgenemeyen, üstelik dünyadaki bütün dillerde semantik eşdeğere sahip içkin-doğuştan insan kavramlarıyla ilişkili (Jackson ve Amvela, 2007, s. 126) semantik ilklerin yer alması gerektiği, Wierzbicka'nın anlamın ne olduğu sorununa içgörü kazandırır. Bu açıdan semantik ilkler açık, kolay anlaşılabilir, asgari düzeyde, döngüsel olmayan ve kültürel öğeler barındırmayan *ilkeli bir sözcüklüğüdür* (Wierzbicka, 2007, s. 19).

Anlamın en basite indirgenerek bir dizi **semantik ilkler** olmaksızın tanımlanamayacağı ve karmaşık anlamların daha basit düzeyde semantik ilkler düzeyinde anlaşılması gerektiği üzerine kurulan Wierzbicka'nın semantik modelinin iki önemli dayanağından ilki semantik ilklerdir.

Semantik ilkler daha karmaşık kavramların tanımlanmasında *indirgeyici açıklama* yöntemi kullanılarak altta yatan ve anlamın üzerine kurulan kavramın anlaşılmasını sağlar. Bu açıdan sözcüklerin anlamlarını tanımlamak için kullanılacak semantik ilkler, daha fazla indirgenemez ve semantik ilklerin kendileri kendilerini tanımlayamazlar. Kendilerini tanımlayamayan bu sözcük dizileri (*semantik ilkler*) bu

nedenden ötürü tanımlanamaz (*indefinibilia*) sözcüklü birimleri olarak görülür. Başka bir deyişle semantik ilkler, anlamı daha fazla ayrıştırılmayan-indirgenemeyen bir dizi sözcük grubundan oluşur.

Karmaşık anlamların tutarlı ve birbiriyle uyumlu olarak tanımlanabilmesi açısından semantik ilklerin kabul edilmek zorunda olduğu belirtilir. Böylece bileşen çözümlemesindeki anlam bileşenlerinin tek bir sözcük alanı içinde ayırt edici karşıtlıklardan kaynaklandığı görüşü terk edilerek (Geeraerts, 2010, s. 124) yerine indirgeyici açıklamalarla sözcüğün tanımlanabileceği evrensel bir semantik ilkler dizisinin bulunduğu varsayılır. Semantik ilkler, diğer semantik çözümleme yöntemlerinde¹⁰ kullanılan teknik ve belirsiz biçimlerin aksine daha açık ve ulaşılabilir olan günlük dilden alarak (Wierzbicka, 2007, s. 20), diğer semantik kuramların dilde var olan yapıyı var olacağını umduğu kavramlarla açıklama girişiminde bulunmamıştır.

Tablo 1. Semantik ilkleri (Semantic Primes) gösterir tablo (Goddard, 2002, s. 14).

Substantives	I, You, Someone, People, Something/Thing, Body
Determiners	This, The Same, Other
Quantifiers	One, Two, Some, All, Much/Many
Evaluators	Good, Bad
Descriptors	Big, Small
Mental Predicates	Think, Know, Want, Feel, See, Hear
Speech	Say, Words, True
Actions, Events and Movement	Do, Happen, Move
Existence and Possession	There is, Have
Life and Death	Live, Die
Time	When/Time, Now, Before, After, A Long Time, A Short Time, For Some Time
Space	Where/Place, Here, Above, Below, Far, Near, Side, Inside
Logical Concepts	Not, Maybe, Can, Because, If
Intensifier, Augmentor	Very, More
Taxonomy, Partonomy	Kind of, Part of
Similarity	Like

Semantik ilkler veya Doğal Semantik Üstdil ile anılan anlam çözümleme yaklaşımına daha sonraki süreçte eklenen ek sözcüklü birimi *semantik moleküller*dir. Semantik moleküllerin anlam çözümleme birimleri arasına eklenme amacı, bir dilde yer alan bütün leksikal anlamların doğrudan semantik ilkler düzeyinde çözümlenemeyişinden kaynaklanır.

Gerçekte semantik moleküller¹¹ daha az karmaşık yapılar olmakla birlikte semantik ilkler de değildir. Bu nedenle semantik moleküller de diğer karmaşık anlamlar gibi semantik ilkler içinde ayrıştırılabilir. Örneğin *kedi* sözcüğü için açıklama içindeki

¹⁰ Özellikle R. Jackendoff'un *kavramsal semantik* kuramına Wierzbicka tarafından yöneltilen bir eleştiridir.

¹¹ Doğal Semantik Üstdil içindeki açıklamalarda semantik moleküller [M] ile işaretlenir.

yorumlama, ‘bir tür [M] hayvan’ ögesiyle başlamalıdır. Ya da *ye-*, *koş-* gibi fiziksel eylemlerin Doğal Semantik Üstdil açıklamasında semantik ilklerle ‘ağız’ ve ‘ayak’ semantik molekülleri birleşerek yorumlamalar yapılır. Böylece semantik moleküller karmaşık kavramların semantik yapısında bir tür üst parçalanma olanağı sunar (Wierzbicka, 2007, s. 20).

Wierzbicka modelinin ikinci dayanağı Doğal Semantik Üstdil (NSM=DSÜ) paradigmasıdır. Bu paradigma karmaşık sözcük anlamlarını indirgeyici bir anlayışla, semantik ilkler temelinde, basitlik ve açıklık ilkeleri ile yeniden yazılmasından oluşan bir tanımlama yöntemidir. Doğal Semantik Üstdilde gramer oldukça basittir. Sözvarlığı sınırlı sayıda semantik ilkten oluşur. Yine sınırlı sayıda semantik molekül barındırır. DSÜ paradigması herhangi bir dilde ifade edilebilecek ve bütün dillerde denkliği bulunan/eşleştirilebilecek bir “temel tümceler” dizisini de ifade eder. Bu temel tümceler grameri ise tanımlanamaz semantik ilklerin dil içinde kendi örüntülerinden oluşur. Wierzbicka bütün dillerin paylaşılan ortak çekirdeklerinin belirlenmesi ve DSÜ’nün bu temel üzerine kurulması hâlinde herhangi bir dilde kodlanmış-aktarılan-taşınan anlamların tanımlanabileceği görüşündedir (Wierzbicka, 1996, s. 22; Goddard, 1998, s. 56).

DSÜ açıklamasında anlamlar, indirgenmiş yorumlayıcı açıklamalar aracılığıyla temsil edilir. Bu açıklamalar semantik ilklerle yapılmak zorunda olup açıklamadaki bütün sözcüklerin anlamsal olarak açıklanan ifadeden daha basit olmasını gerekli kılar (Goddard & Wierzbicka, 2014, s. 82). Böylece belirli sayıda semantik ilklerle en aza indirgenme yoluyla üstdilin, anlamsal karmaşıklığın çözümlenmesinde başarı sağlaması döngüsellüğün önüne geçilmesini sağlayacağı belirtilir (Wierzbicka, 2007, s. 20).

Kuram temelinde DSÜ (=NSM) semantik yorumlamalarının aşağıdaki üç koşulu taşıması gerektiği üzerinde durulur.

- açıklamalar yalnızca DSÜ (=NSM) içinde çerçevesel (well formedness),
- açıklamalar bir bütün olarak anlamlı ve uyum içinde olmalı (coherence),
- açıklamalar kullanım bağlamı içine yerleştirildiğinde sezilebilmeli; uygun gerektirim ve çıkarımları oluşturabilmeli (substitutability).

Buraya değin semantik ilkler ve semantik üstdil ile örülen Wierzbicka’nın semantik yaklaşımı kısaca birkaç temel üzerinde aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Dildeki anlamlar, doğal dilin kendisinde temsil edilmelidir. Bu ilke diğer semantik analiz yaklaşımlarına yöneliktir: dünya modelleri, mantıksal diller, matematiksel kavramlar, sözcüğün özellikleri vb. uygun bir semantik analizde yer almamalıdır.¹²
- Evrensel, sonlu ve semantik ilklerden oluşan küçük bir sözvarlığı dizisi vardır.

¹² bk. 8. ve 9. dipnot.

- Semantik ilkler, ister tek bir morfem ister bir sözcük biçiminde her dilde ifade bulur.
- Bir semantik çözümlemenin, DSÜ(=NSM) çerçevesinde çözümlenmesi semantik ilkler, semantik moleküller ve açılımlar ile nitelendirilebilir.
- DSÜ(=NSM) açılımının temel amacı olabildiğince çok dilde, birçok anlam alanında, çok sayıda sözcük için çözümlenme yapılabilmesini sağlamaktır. (Kay, 2003, s. 237-238)

2.1. Wierzbicka'nın Anlam Analizi Örnekleri

Wierzbicka için bir sözcüğün anlamının ne olduğunun anlaşılması, anlamın üzerine kurulduğu semantik ilklere indirgenmesi aracılığıyla karmaşıklaktan arındırılıp değişmez anlamın saptanması biçiminde anlaşılabilir. Bu indirgenme yaklaşımında, anlamlar yer aldığı kültüre özgü olarak değişkenlik gösterebilir. Ancak temelinde hep daha basit kavramlar yer alır. Dolayısıyla insan bilişiyi birlikte ilerleyen semantik gelişme ve karmaşıklık, anlam sorununun anlaşılmasında araç olacaktır.

Wierzbicka'nın anlam sorunu anlayabilmek için *watch* 'izlemek' eylemine ilişkin çözümlemesi verilebilir. Wierzbicka ilkin, *watch* eyleminin sözlükteki anlamlarını ortaya koyar. OPD'de¹³ İngilizce *watch* eylemi için üç ilişkili anlam (sense) verilmiştir: “*to look at, to keep one's eyes fixed on, to keep under observation*” Sözlükte yer alan bu üç ayrı açıklama *watch* eyleminin değişmez anlamını vermemesinin yanı sıra altta yatan değişmez anlam üzerinden gelişen yakından ilişkili anlamların nasıl farklılaştığını da göstermez. Gerçekte çok daha temelde yer alan *look at* 'bakmak' eylemine dayanan *watch* eyleminin anlamları arasındaki ayrım süre niteliği (*temporal qualification*) ve nesnenin yapısından kaynaklandığı ifade edilir (Wierzbicka, 1996, s. 251).

Wierzbicka, açıklama örneklerini *look at* semantik ilki çevresinde gelişen eylemler etrafında sürdürür. Bu çerçeve içinde *look at* semantik ilkinin troponimisi¹⁴ olan eylemlerin sözlüklerdeki tanımlamalarının döngüsellik oluşturduğu ortadadır (Wierzbicka, 1996, s. 252-253). Aşağıda Wierzbicka'nın semantik ilkler çerçevesinde *scrutinize* eylemi için DSÜ (=NSM) açılımı döngüsellik aşılabilirliğini gösterir.

glare 'to stare angrily or fiercely'

stare 'to gaze fixedly with the eyes wide open, especially in astonishment'

¹³ Oxford Picture Dictionary

¹⁴ Troponimi terimi, WordNet uygulamalarında, sözcük türlerinden geri planda kalmış eylemlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi belirtmek için ortaya atılmış, *To V₁ is to V₂ in some particular manner* biçiminde formüleştiren *daha genel anlamlı bir fiilin kendisinde gerçekleşen hareketin çok daha özelleşmiş ve eylemin gerçekleşme biçimine gönderimde bulunan ikinci bir fiil ile kurduğu ilişkiye* (Fellbaum, 1998, s. 79-80) işaret eder. Ek olarak troponimi örnekleri için bk. Güngör (2021), s. 296-298.

gaze ‘to look long and steadily’

scrutinize ‘to look at or examine carefully’

NSM

X scrutinized Y =

for some time, X was looking at Y

during that time, X looked at all parts of Y

if someone wanted to know everything about all parts of something

this person could look at this thing like this

DSÜ

X, Y’yi gözden geçirdi =

kısa bir süre, X, Y’ye baktı

bu süre boyunca, X, Y’nin bütün parçalarına baktı

bir kimse bir şeyin bütün parçaları hakkında herşeyi bilmek isterse

bu kişi, bu şeye böyle bakardı

Yukarıda DSÜ(=NSM) açıklaması verilen *scrutinize* eyleminin diğer çerçeve üyelerinden ayrılıp öne çıkan özelliği kısa bir zaman alan süre boyutudur. Süre, *gaze* eyleminde çok daha uzun bir zaman aralığını kapsar. *Glare* eyleminde ise duyuşal boyut öne çıkarken *watch* eyleminin nesnesinin dinamik bir yapıda olduğu belirtilir.

Görüldüğü üzere Wierzbicka’nın semantik analizi, altta yatan değişmez anlamın belirlenerek karmaşıklığın anlaşılmasına yönelik olup DSÜ(=NSM) içindeki ayrımları dilin konuşulduğu topluluğa bağlı olarak gelişen anlam incelemelerine dayanır. Bu noktada önemli olan, anlamın üzerine kurulduğu değişmez anlamın belirlenmesidir.

3. Türkçe Sözlüklerden bir Döngüsellik Örneği: Anlamak ve Kavramak

Döngüsel anlam tanımlamasının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmek ve Wierzbicka’nın semantik çözümleme yaklaşımıyla anlamın hangi yolla indirgendiğini gösterebilmek adına Türkçeden *anlamak* ve *kavramak* eylemleri seçilmiştir. Bu iki eylemin Türkçe sözlüklerde yer alan tanımlarındaki tanımlamalar birinin yerine diğerinin ikamesi ile gerçekleştiğinden döngüsellik içerir. Aşağıda bu durum gösterilmiştir.

Anlamak

1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini *kavramak* (TS-TDK, 2005, s. 101)

1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini *kavramak* (TS-DD, 2005, s. 104)

1. Bir şeyin ne olduğunu akıl yoluyla *kavramak*, akıl erdirmek (MBTS, 2010, s. 57)

1. Akıl ve zekâ yardımı ile bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret edildiğini *kavramak*; bilmek; algılamak; derk etmek. 2. Duygu ve düşünce yoluyla bir şeyin kapsamını ve değerini *kavramak*; fahmetmek. (ÖTS, 2007, s. 257)

1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret olduğunu *kavramak*, yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek (OAS, 1985, s. I-105).

1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neyi bildirdiğini *kavramak* (TTS, 1988, s. 44).

1. Bir sözün, sözcüğün, bir simgenin, bir olay ya da davranışın ne demek olduğunu, neyi gösterdiğini *kavramak* (ATS 2004, 68).

Kavramak

2. Bir nesne veya düşünceyi her yönüyle *anlamak*, iyice *anlamak* (TS-TDK, 2005, s. 1111)

2. Her yönünü anlamak, iyice *anlamak*, tam *anlamak* (TS-DD, 2005, s. 1085)

2. Her yönüyle iyice *anlamak* (MBTS, 2010, s. 642)

5. Bir şeyi bütün yönleriyle, eksiksiz ve doğru olarak anlamak; anlamını çözmek; tam *anlamak* (ÖTS, 2007, s. 2483).

3. Bir şeyin her yönünü *anlamak* (OAS, 1985, s. V-1457).

2. Öğrenmek, *anlamak* (TTS, 1988, s. 502).

2. Her yönüyle ve iyice, kesin bir biçimde *anlamak* (ATS, 2004, s. 553).

Türkçe sözlüklerden alınan *anlamak* ve *kavramak* maddebaşlarına ilişkin örneklerin tanımlamalarında **anlamak** için *kavramak*, **kavramak** için *anlamak* eylemleri kullanılmıştır. Sözlükçülük açısından tanımlamada başvuru ve fakat sakınılması gerektiği, ancak kaçınılmasının da imkânsız olduğu belirtilen döngüsellik semantik açıdan -örneklerin eylem olduğunu göz önünde tutarsak- eylemin içerik yönünü yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Bu durum, sözcüğün ifade ettiği eylemi tanımlamak değil, birinin yerine diğerini koymak olduğundan eleştirilmiştir.

Döngüsellik, sorunun çıkış noktasını yaratan *kavram edinimi* sırasında da çocuğun aile ve okul çevresinden edinmeye çalıştığı yanıtlarda da aynı tür kısır döngü ile karşılaşmaktadır. Öyleyse semantik açıdan *anlamak* ve *kavramak* eylemleri nasıl tanımlanmalıdır? Yakın-eş anlamlı görülen sözcükler birbirlerinden hangi yönlerden ayrılmaktadır? Semantik değişmez nasıl anlaşılmalıdır?

3.1. Döngüsellik Aşılması: Anlamak ve Kavramak için Açıklama Önerisi

Döngüsellik içeren tanımlamalar, anlam sorunundan temellenen Wierzbicka'nın semantik yaklaşımı çerçevesinde bilinmeyenlerin bilinenlere indirgenmesiyle, her bir karmaşık yapının içinde daha ilksel semantik birimlerin yer alacağından, semantik ilkler dışındaki bütün girişik-karmaşık anlamların semantik değişmezine indirgenerek yorumlanmasıyla döngüsellikten kaçınılabileceği üzerinde durulmuştur.

Eş-yakın anlamlı sözcüklerin tanımlanmasında, özellikle eylemler söz konusu olduğunda, sözcükler arasındaki benzerlik ve farklılıkların açıklanması birincil öncelik olmalıdır. Eş-yakın anlamlı diziler içinde ana karşıtlıkları sağlayan semantik, pragmatik, sözdizimsel ve diğer içerik özelliklerinin listelenmesinin, sözcük semantiği yaklaşımlarına katkı sağlayacağı açıktır. Bu nedenle her iki eylemin dilsel kullanım örüntülerinin aşağıdaki gibi olduğu gözlenmiştir.

Kavramak ve *anlamak* eylemleri daha basite indirgenildiğinde biliş süreçlerinin temelinde yatan DÜŞÜN- *Think* ve BİL- *Know* semantik ilklerine dayandığı görülür. Başka bir deyişle *anlamak* ve *kavramak* eylemlerinin anlaşılması için biliş olayının üzerine kurulduğu BİL- ve DÜŞÜN- semantik ilklerinin bilinmesi gerektir. Ancak bu temelde yapılacak bir açıklamayla döngüsellikten sakınılabilecekken, iki eylem arasındaki ayırım dildeki kullanım örüntülerindeki veriler aracılığıyla vurgulanabilir.

BİL- ve DÜŞÜN- semantik ilkleri biliş süreçlerini ifade eden her bir eylemin altında yatan en temel semantik değişmezdir. Ancak eş-yakın anlamlı diziler arasındaki ayırım konusunda diller birbirinden farklılaşır. Wierzbicka için bu tür anlamların ayrılan yanları dil içinde gelişen süreçlerle ilgilidir. Türkçede *anlamak* eyleminin kullanım alanlarında görülen biliş sürecinin nasıl ifade edileceği ve birinin diğerine gönderimde bulunduğu *kavramak* fiilinden ayrılan yönlerini belirleyebilmek için aşağıdaki senaryonun sunulması her iki eylem arasındaki ayırımın fark edilmesini sağlayabilir.

- Ders anlatılır → sorulur → anladınız mı? (dinleme).
- Film izlenir → sorulur → filmde ne anladınız? (izleme).
- Muane olunur → yüze bakılır → doktor (hastalığı) anlar (görme).
- Muane olunur → el ile yoklanır → doktor (hastalığı) anlar (dokunma).
- Muane olunur → sırt dinlenir → doktor (hastalığı) anlar (dinleme-ışıtme).
- Doğum günü → kişi akşam eve gelir → ışıklar kapalı → doğum gününün kutlanacağını anlar (sezme).
- Yemek yapılır → yemek tadılır → kişi tuzlu/tuzsuz anlar (tatma).

- Yemek pişer → yemek kokar → kişi hangi yemek olup olmadığını anlar (kokma).
- Kuş öter → kişi duyar → kişi hangi kuş olduğunu anlar (duyma).

Yukarıda *anlamak* eylemi için çizilen senaryo *kavramak* eylemi için düşünüldüğünde sonuca yönelik eylemin *kavramak* olması alışılmadık kullanımların doğmasına yol açar. *Anlamak* eylemi, *kavramak* eyleminin kullanıldığı bağlamların hemen hepsinin yerini alabilirken; *kavramak* eyleminin *anlamak* eyleminin bütün kullanım alanlarına uyarlanamayışı *anlamak* eyleminin kategorinin merkezinde yer almayışıyla açıklanır.

Tek bir kategori oluşturan biliş sürecini yansıtan eylemlerden *kavramak* eyleminin daha kısıtlı alanlar içinde kaldığı ortadadır. Bu durumda konuşur için *kavramak* eylemindeki bilişsel süreci içeren anlamın ayırt edilmesi, eylemin somut ve soyut nesne alıp almamasına bağlı olarak *kavramak* eyleminin farklı okumalarının gerçekleştiği anlaşılabilir.

Anlamak için kurgulanan senaryo *kavramak* için düşünüldüğünde biliş sürecini ifade eden *kavramak* daha içsel ve öze dönüktür. Aynı zamanda Türkçe konuşurları için *kavramak*, *anlamak* eylemine göre daha uzun bir süreç gerektirir. Bu durum sözlüklerde anlamaktan daha güçlü bir biliş sürecini ifade eden bilişsel bir etkinlik (*her yönüyle anlamak, iyice anlamak*) şeklinde yorumlanmıştır.

Kavramak, *anlamak* eylemine göre ikincil bir olay veya kişi üzerinden biliş süreçlerini ifade etmeyip daha çok doğrudan kişinin deneyimlediği, kişinin kendisi üzerinden elde ettiği, bilinçli zihinsel süreçler için kullanılması, onun *anlamak* eylemi kadar geniş bir kullanım alanında yer almadığını gösterir. *Anlamak* eyleminde görülen çıkarım, beş duyuya dayalı zihinsel süreçler *kavramak* eylemi için dilde ya alışılmadık kullanımlardır ya da kabul edilebilirlikleri düşüktür. Bu durum her iki sözcüğün kullanım sıklığıyla da ilgili olup dil kullanıcısının stilistik ve retorik kaygılarla da ilişkili olabilir.

Bir başka ayırım *kavramak* eyleminde olayın sonuçsallığına¹⁵ daha fazla odaklanmasıdır. Olay yapısını betimleyen sonuçsallık ifadeli *duruma* karşın *anlamak* eylemi *süreci* kapsayan bilgi yapısını içerir.

Türkçede *anlamak* ve *kavramak* eylemleri arasında yukarıda çıkarılan ayrımlar aynı bir dilsel olayı farklı açılardan sözlükselleştiren eylemlerin DSÜ paradigmasındaki açıklamalarında *sürelik* niteliklerin yer alması, her iki eylem arasındaki ayırımın nerede yattığını gösterir. Eylemin sonuçsallığı üzerinden tespit edilen fark ise semantik

¹⁵ Eylemin sonuçsallığı ile anlatmak istediğim, Pustojevskiy tarafından kavramsallaştırılan Üretici Leksikon'da leksikal birimler içine kodlanmış bilgisayarlı bilgiden **olay yapısı** (*event structure*) altındaki eylem sürecinin sonucu olan *durumdur*. bk. Pustojevskiy (1995), Elyıldırım (2017). **Sonuçsallık** terimini, bu satırların yazarı Güngör (2021)'de Pustojevskiy'den esinlenerek kullanmıştır.

değişmezlerin sırasındaki¹⁶ değişmeye yansır. Bu farklar doğrultusunda *anlamak* ve *kavramak* eylemlerinin semantik ilkler temelinde DSÜ açıklaması aşağıdaki biçimde yapılabilir.

Anla- NSM

X understood Y

Z did something or something happened

X knew it that Z was doing or X knew what Z was doing

A short time / for some time / a long time, X thought about it

X understand something like this

Anla- DSÜ

X, Y'yi anladı.

Z bir şey yaptı veya bir şey oldu.

X, Z'nin yaptığı şeyi bildi veya X ne olduğunu bildi.

Uzun süre boyunca / bir süre boyunca / kısa süre boyunca X bu şey hakkında düşündü.

X bir şeyi bu şekilde anlar.

Kavra- NSM

X comprehend Y

Z did something or something happened

For a long time, X thinks about it

Because X wants to know what happened or Y did thing

X comprehend something like this

Kavra- DSÜ

X, Y'yi kavradı

Z bir şey yaptı veya bir şey oldu.

Uzun süre boyunca X o şey hakkında düşündü.

¹⁶ Semantik ilkler arasındaki sıranın belirlenmesinde Apresyan'ın hiyerarşik yapı ilkesi (2000, s. 219-223) göz önüne alınmıştır.

Çünkü X ne olduğunu veya Y'nin ne yaptığını bilmek ister.

X bir şeyi bu şekilde kavrar.

SONUÇ

Döngüsellik veya döngüsel anlam tanımlamaları sözlükbilimde bir tanımlama yöntemi olmakla birlikte eleştirilmiyor değildir. Özellikle anlam sorununa yönelik çalışmalarda döngüsellığe getirilen en büyük eleştiri bir sözcük anlamına dair bir kısır döngü içermesidir. Döngüsellığe en büyük eleştirileri getirenlerin başında Wierzbicka yer alır. Yanı sıra Apresyan, Melçuk gibi diğer semantikçiler de döngüsellik noktasında Wierzbicka'ya hak vermektedirler.

Wierzbicka döngüsellığın semantik ilker aracılığıyla aşılabileceğini düşüncesindedir. Wierzbicka'nın yaklaşımının, sözlük yazımına birebir uygunlanmasında kısıtlılık olsa da sınırlı sayıda anlamsal olarak indirgenemez sözcüklüğü aracılığıyla tanımlamaların yapılması, karmaşık yapıdaki anlamların altında yatan anlamları göstermesi açısından önemlidir.

Doğal semantik üst dil, semantik ilker aracılığıyla karmaşık anlamların indirgemesini yapan bir açıklama yöntemidir. Bu indirgeyici yaklaşımla anlamların daha basit kavramlar içinde ne şekilde yer aldığı anlaşılabilir olur.

Anlamak ve kavramak örneğinde sunmaya çalıştığımız döngüsellik sözlükçülük dışında günlük hayatta karşılaşılan bir olgudur. Her ne kadar sözlükçülük alanında döngüsellikten kaçınılmanın imkânsız olduğu söylene de kuramsal semantik yaklaşımlarının bilinmesi alan uzmanlarına yardım edecektir. Bu, bütün bir semantik yaklaşımın benimsenip sözlük yazımına uygulanması anlamına gelmeyip en azından sözcük anlamının nasıl anlaşılması gerektiğine bir yol gösterici olabilir. Özellikle tek dilli sözlüklerde döngüsellik içeren tanımlamaların üzerine kurulduğu kavramsal yapının verilmeden, eş-yakın anlamlı olarak sözcüklerin belirtilmesi, dil konusu için anlam inceliklerinin ve farklarının yok sayılmasına kadar varan sonuçlar doğurabilecektir.

Diğer yandan Wierzbicka'nın karmaşık ve girişik anlamların anlaşılması üzerine düşünceleri ile semantik kuramı gerçekten ufuk açıcıdır. Yine de leksikal semantik alanında gelişme gösteren birçok semantik kuramın birbirleriyle ilgilerinin kurulması semantiğin birden çok alana uygulanmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Apresyan, J. (2000). *Systematic lexicography*. Oxford, Oxford University Press.

ATS (2004), *Arkadaş Türkçe sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi. (ATS)

Ayverdi, İ. (2010), *Kubbealtı lügatı misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı. (MSTS)

- Burkhanov, İ. (1998). *Lexicography: a dictionary of basic terminology*. Rzeszow: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Coleman, J., Kay, C. J. (2000). *Lexicology. Semantics and Lexicography Selected Papers From The Fourth G. L. Brook Symposium*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. (ÖTS)
- DD (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Dil Derneği Yayınları. (TS-DD)
- Demiray, K. (1988). *Temel Türkçe sözlük*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (TTS)
- Elyıldırım, S. (2017). Üretici sözlük kuramının anlambilimdeki yeri. *Avrasya Terim Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Fellbaum, C. (1998). A semantic network of English verbs. *Wordnet: An Electronic Lexical Database* (Editör: Christiane Fellbaum), Cambridge MIT Press. s. 69-104.
- Fellbaum, C. (1998). *Wordnet: an electronic lexical database*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Geeraerts, D. (1997). *Diachronic prototype semantics: a contribution to historical lexicology*. Oxford: Clarendon Press.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford, Oxford University Press.
- Goddard, C. (1998). *Semantic analysis: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Goddard, C. (2002). The search for the shared semantic core of all languages. *meaning and universal grammar* (Cliff Goddard, Anna Wierzbicka, Eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Goddard, C., Wierzbicka, A. (2002). *Meaning and universal grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Goddard, C., Wierzbicka, A. (2014). Semantic fieldwork and lexical universals. *Studies in Language*. 38(1), s. 80-127.
- Gökter Gençer, B. (2018). Tek dilli genel sözlüklerde tanım. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökter Gençer, B., Yavuzarslan, P. (2020). Genel sözlüklerde tanım ve tanımlama yöntemleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 392-411.
- Güngör, S. (2021). Çuvaş Türkçesinde söyleme filleri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Jackson, H., Zé Amvela, E. (2007). *Words, meaning and vocabulary: an introduction to modern English lexicology* (2nd edition). London: Continuum.
- Katz, Jerrold J. (1970). The semantic component of a linguistic description. *Theory of Meaning* (Adrienne Lehrer ve Keith Lehrer, Eds.) (pp. 176-198). New Jersey: Prentice-Hall.
- Kay, Christian J. (2000). Historical semantics and historical lexicography: will the twain ever meet?. *Lexicology, Semantics and Lexicography Selected Papers From The Fourth G. L. Brook Symposium*, Coleman, J., Kay, Christian J., Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company (pp. 53-68).
- Kay, P. (2003). NSM and the meaning of color words, *Theoretical Linguistics*. 29(3), 237-245.
- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries the art and craft of lexicography* (2nd Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehrer A., Lehrer, K. (1970). *Theory of meaning*. New Jersey: Prentice Hall.
- Lyons, J. (1977). *Semantics volume I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEB (2018). Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- MEB (2019). Türkçe öğretim programı. Ankara.
- MEB (2024). Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programı. Ankara.
- Pustejovskiy, J. (1995). *The generative lexicon*. Cambridge: The MIT Press.
- Sesli, H. (1968). Dil alanı üzerine. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TS-TDK)
- Traugott, Elizabeth C., Dasher Richard B. (2004). *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuğlacı, P. (1985). *Okyanus ansiklopedik sözlük*. İstanbul: Cem Yayınevi. (OAS)
- Wierzbicka, A. (1991). Semantic complexity: conceptual primitives and the principle of substitutability. *Theoretical Linguistics*, 17(1-3), 79-98.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantic primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (2001). *What did Jesus mean?*. Oxford: Oxford University Press.

Wierzbicka, A. (2007). Bodies and their parts: an NSM approach to semantic typology. *Language Sciences*, 29(1), 14-65.

Zgusta, L. (1971). *Manual of lexicography*. The Hague, Mouton.

OVERCOMING CIRCULARITY: ANNA WIERZBICKA AND HER SEMANTIC APPROACH

ABSTRACT

The most basic question of semantic studies is what meaning is. One of the biggest problematics encountered in defining the meaning of words is circularity. Because circularity is the definition of any meaning through another word that is synonymous or near-synonymous. Accordingly, circular definitions are essentially a process of displacement; this leads to a vicious cycle in the definition of word meanings. Therefore, circular definitions of meaning not only do not provide any explanation of meaning, but also fail to provide information about the difference between synonyms and near-synonyms. From a lexicographic perspective, however, circularity is considered a method of definition that can be supplemented with additional explanations. Moreover, it is stated that avoiding circularity in the lexicography is not possible. Nevertheless, defining a meaning through substitution is criticized by semanticists. Several prominent semanticists have raised criticisms in blind alley of circularity in relation to the issue of word meaning: Wierzbicka, Apresyan, for example. For Wierzbicka, circular definition contain a major issue of word meaning. Wierzbicka, who believes that definitions in circularity are nothing more than a deception. Avoiding circularity can be overcome through an paraphrase based on semantic primes. A paraphrase based on semantic principles that cannot be further reduced or indefinable semantically is carried out with a finite number of vocabulary units at the simpler meanings. This paraphrase is known in her semantic approach as Natural Semantic Metalanguage. Wierzbicka's approach of reductional decomposition, complex meanings to simpler meanings is quite successful in demonstrate possible ways to avoid circularity. In this regard, the article is organized around the concepts of circularity, criticisms of circularity, and the introduction of Wierzbicka's theory, focusing on the presence of circularity in Turkish dictionaries and ways to overcome it.

Keywords: Circularity, definition, meaning, lexicography, semantik primes, natural semantic metalanguage, Wierzbicka.